

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΑΡΙΣΤΕΙΑΣ JEAN MONNET
ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
JEAN MONNET EUROPEAN CENTRE OF EXCELLENCE
NATIONAL AND KAPODISTRIAN UNIVERSITY OF ATHENS

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

ΑΓΡΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ – ΟΙΚΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

ΝΑΤΑΛΙ ΔΟΛΟΓΛΟΥ

ΜΑΡΤΙΟΣ 2017

Copyright 2017

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΑΡΙΣΤΕΙΑΣ JEAN MONNET
ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
Κλεομένους 22Α, 106 75 Αθήνα
Τηλ. 210 72 20 508 Fax: 210 3617711
Email: jmccenter-athens@pspa.uoa.gr, www.jmc.pspa.uoa.gr

All rights reserved

Το Ευρωπαϊκό Κέντρο Αριστείας Jean Monnet δεν υιοθετεί ως ίδρυμα πολιτικές ή άλλες θέσεις. Καταβάλλει, μάλιστα, προσπάθεια να παρουσιάζονται στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του και στο μέτρο του δυνατού όλες οι υπάρχουσες απόψεις. Οι αναλύσεις και οι γνώμες που δημοσιεύονται σε όλες τις εκδόσεις του Ευρωπαϊκού Κέντρου Αριστείας Jean Monnet θα πρέπει να αποδίδονται αποκλειστικά στους ίδιους τους συγγραφείς και να μην θεωρούνται ότι αντιπροσωπεύουν απαραίτητα τις απόψεις του Κέντρου, του Διοικητικού Συμβουλίου του, της διεύθυνσης ή των κατά περίπτωση και καθ' οιονδήποτε τρόπο συνεργαζομένων φορέων.

The European Commission support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents which reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Πίνακας Περιεχομένων

Ανάπτυξη αγρο-οικοτουρισμού στην Ελλάδα: πλεονεκτήματα, αδυναμίες, ευκαιρίες και προοπτικές.....	7
<i>Πλεονεκτήματα</i>	8
<i>Αδυναμίες</i>	9
<i>Ευκαιρίες</i>	11
<i>Απειλές</i>	12
Προτάσεις	13
<i>Κράτος</i>	14
<i>Τοπική Κοινωνία</i>	16
<i>Επισκέπτες</i>	16
<i>Απειλές</i>	12
Συμπεράσματα	17
Βιβλιογραφία	18

ΑΓΡΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ - ΟΙΚΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

ΕΝΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Ναταλί Δολόγλου, Βιολόγος/MSc Περιβάλλον,
ΕΤΕΠ Μετσόβιο Κέντρο Διεπιστημονικής Έρευνας ΕΜΠ και
ΔΠΜΣ «Περιβάλλον και Ανάπτυξη» ΕΜΠ

Ο οικοτουρισμός και ο αγροτουρισμός είναι δυο γρήγορα αναπτυσσόμενοι τομείς στην τουριστική βιομηχανία παγκοσμίως. Στην Αμερική εκτιμάται ότι περίπου 62 εκατομμύρια τουρίστες επισκέπτονται ή διανυκτερεύουν σε φάρμες, ράντσα ή οινοποιεία¹, ενώ το 32% των Καναδών που επισκέπτονται την Ευρώπη θα ήθελαν να συμμετάσχουν σε κάποια αγροτουριστική δραστηριότητα (τρύγος, παραγωγή τυριού, συλλογή ελιών κ.ά)². Καθώς ο μισός πληθυσμός του πλανήτη μένει σε πόλεις γίνεται εντονότερη η ανάγκη του ανθρώπου να περάσει χρόνο στη φύση. Έρευνα της Rainforest Alliance³ υποστηρίζει πως το 20% των διεθνών ταξιδιών έχει ως κίνητρο ταξιδιού το φυσικό περιβάλλον του προορισμού. Επιπρόσθετα, έχει γίνει σύγχρονη τάση σε όλες τις ηλικίες επισκεπτών και έχει δημιουργηθεί η ανάγκη για ταξίδια εμπειριών «live like a local»⁴, δηλαδή για βιωματική αυθεντική εμπειρία, κάτι που τόσο ο αγρο- όσο και ο οικο- τουρισμός περιλαμβάνουν στα βασικά χαρακτηριστικά τους.

Στην θεωρία και στη πράξη οι έννοιες του αγροτουρισμού και οικοτουρισμού δημιουργούν συχνά σύγχυση. Πολλοί μελετητές προσπαθώντας να ξεδιαλύνουν τις έννοιες αυτές, μπαίνουν στον πειρασμό να τις ξανά-ορίσουν, ενισχύοντας τελικά την εννοιολογική σύγχυση που επικρατεί. Και η τάση αυτή δεν είναι (μόνο) ελληνική, αλλά παγκόσμια. Μόνο

¹ National Tour Association (NTA), *Agritourism Market: Reference Guide*. August 2016, διαθέσιμο στο: <http://ntaonline.com/app/uploads/2016/08/Agritourism-Travel-Guide-2016.pdf>.

² Statista, *Tourist Activities Preferred by Canadians When Vacationing in Europe 2015*, διαθέσιμο στο <http://www.statista.com/statistics/439062/tourist-activities-preferred-by-canadians-in-europe>.

³ <http://www.rainforest-alliance.org/> (1/12/2016)

⁴ Βλ. Association of British Tourism Agents: <https://abta.com/about-us/press/abtas-travel-trends-report-2015-reveals-destinations-to-watch>

ο Fennell⁵ είχε εντοπίσει 85 διαφορετικούς ορισμούς για τον οικοτουρισμό. Αυτό συμβαίνει γιατί τόσο ο αγροτουρισμός όσο και οικοτουρισμός προσπαθούν φιλόδοξα να περιγράψουν ο κάθε ένας μια δραστηριότητα, μια φιλοσοφία και ένα μοντέλο ανάπτυξης⁶ και χαρακτηρίζονται από σχέσεις αλληλοσύνδεσης και αλληλεξάρτησης με την κοινωνία, την οικονομία, το φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον, την τεχνολογία/τεχνογνωσία και τις πολιτικές, οι οποίες και διαφέρουν από περιοχή σε περιοχή, αλλά και μεταβάλλονται μέσα στο χρόνο.

Ο πρώτος ορισμός που υιοθετήθηκε από τη Διεθνή Ένωση για τη Διατήρηση της Φύσης (IUCN)⁷, θεωρεί τον οικοτουρισμό ως το περιβαλλοντικά υπεύθυνο ταξίδι και την επίσκεψη, σε σχετικά ανέγγιχτες φυσικές περιοχές, με στόχο την απόλαυση και εκτίμηση της φύσης (και τυχόν πολιτιστικών στοιχείων του παρόντος και του παρελθόντος) που προωθεί τη διατήρηση της φύσης, ελαχιστοποιεί τις αρνητικές επιπτώσεις από τους επισκέπτες και προωθεί την ενεργή κοινωνικό-οικονομική συμμετοχή των τοπικών πληθυσμών. Πιο συγκεκριμένα, ο οικοτουρισμός ως μορφή τουρισμού θα πρέπει να λειτουργεί σύμφωνα με τις παρακάτω αρχές⁸: (1) να ελαχιστοποιεί τις περιβαλλοντικές, κοινωνικές και ψυχολογικές επιπτώσεις, (2) να προάγει περιβαλλοντική και πολιτισμική ευαισθητοποίηση και σεβασμό, (3) να παρέχει θετική εμπειρία τόσο για τους επισκέπτες όσο και για τους οικοδεσπότες, (4) να παράγει άμεσα οικονομικά οφέλη για τη διατήρηση του περιβάλλοντος, (5) να ενισχύει οικονομικά τον ντόπιο πληθυσμό και τις επιχειρήσεις, (6) να δίνει αξέχαστες βιωματικές εμπειρίες στους επισκέπτες οι οποίες τους ευαισθητοποιούν για τις κοινωνικές, περιβαλλοντικές και πολιτικές συνθήκες της χώρας, (7) οι σχετικές υποδομές να σχεδιάζονται, χτίζονται και λειτουργούν με χαμηλές επιπτώσεις, (8) να αναγνωρίζει τα δικαιώματα και τις πνευματικές πεποιθήσεις της τοπικής κοινωνίας και να δημιουργεί συνέργιες μαζί τους για την ενδυνάμωση τους.

⁵ Fennell D.A., A Content Analysis of Ecotourism Definitions. *Current Issues in Tourism* 4(5): 403-421, 2001.

doi:10.1080/13683500108667896

⁶ Για την πολυπλοκότητα του ορισμού του οικοτουρισμού έχει ασχοληθεί διεξοδικά αρκετοί μελετητές, ενδεικτικά για παράδειγμα ο Simmons D, G., *Eco-tourism: product or process?* Paper presented to the Manaaki Whenua (Cherishing the Land) Conference, Landcare Crown Research Institute, Te Papa, Wellington, 21 April, 1999 ή για παράδειγμα ο Ziffer K.A., *Ecotourism: The Uneasy Alliance*. Working Paper No. 1, Washington, DC: Conservation International, 1989

⁷ Ceballos-Lascurain H., *Tourism, ecotourism, and protected areas: The state of nature-based tourism around the world and guidelines for its development*. Gland, Switzerland, and Cambridge, UK: IUCN in collaboration with the Commission of European Communities (pp. xiv + 301), 1996 doi: 10.2305/IUCN.CH.1996.7.en

Αντίστοιχα για τον Αγροτουρισμό, ο πιο πρόσφατος ορισμός του Υπουργείου Τουρισμού⁹ τον ερμηνεύει ως μια ειδική μορφή τουρισμού η οποία αφορά στην παροχή υπηρεσιών υποδοχής και φιλοξενίας ή και εστίασης σε χώρους λειτουργικά ενοποιημένους με αγροτικές εγκαταστάσεις, οι οποίες προσφέρονται συνδυαστικά με δραστηριότητες που σχετίζονται με την αγροτική παραγωγή όπως και με την προστασία και ανάδειξη του φυσικού και ανθρωπογενούς αγροτικού τοπίου.

Ο αγροτουρισμός, ιδανικά θα πρέπει να είναι έχει ως στόχους¹⁰: (1) να φέρει τον επισκέπτη σε επαφή με τη φύση, καθώς και με τις δραστηριότητες στην ύπαιθρο, στις οποίες θα μπορεί να συμμετάσχει, να ψυχαγωγηθεί και να νιώσει τη χαρά της περιήγησης, της γνώσης και της ανακάλυψης, (2) να συμβάλει στο να γνωρίσει ο επισκέπτης τις αγροτικές περιοχές, τις αγροτικές ασχολίες, τα τοπικά προϊόντα, την παραδοσιακή κουζίνα και την καθημερινή ζωή των κατοίκων, τα πολιτισμικά στοιχεία και τα αυθεντικά χαρακτηριστικά του χώρου αυτού, (3) να κινητοποιήσει τις παραγωγικές, πολιτισμικές και αναπτυξιακές δυνάμεις του τόπου, συμβάλλοντας έτσι στην αειφόρο περιβαλλοντική, οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη του αγροτικού χώρου.

Ο οικοτουρισμός, σύμφωνα με τους διαφορετικούς ορισμούς μπορεί να διακριθεί ως στενός (ισχυρός) ή ευρύς (αδύνατος), αλλά και σε ενδιάμεσες κατηγορίες, σύμφωνα με την έμφαση που δίνεται ή όχι στην εκπαίδευση, στη υπευθυνότητα του ταξιδιώτη και στην ενεργή συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας, ενώ το κίνητρο του ταξιδιού (φύση) χαρακτηρίζει όλες του τις διαβαθμίσεις¹¹. Τελικά, όσο πιο ευρύς είναι ο ορισμός τόσο χάνεται η ουσία του οικοτουρισμού και στην πράξη ο τουρισμός στη φύση τις περισσότερες φορές δεν είναι οικοτουρισμός, αλλά κάποια άλλη εναλλακτική μορφή τουρισμού (π.χ φυσιολατρικός τουρισμός) ο οποίος λανθασμένα και συχνά εσκεμμένα (για εμπορικούς και διαφημιστικούς λόγους) προβάλλεται ως οικοτουρισμός.

Όμως και στην περίπτωση του αγροτουρισμού τίθεται ζήτημα αποσαφήνισης της έννοιας, ειδικά στον Ελλαδικό χώρο. Η κεντρική Ευρώπη για παράδειγμα, διαθέτει αυτόνομα

⁸ The International Ecotourism Society (TIES), 2015. <http://www.ecotourism.org/>

⁹ Βλ. Άρθρο 28, Εθνικό Τυπογραφείο, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, Αρ.155, Τεύχος πρώτο. Νόμος 4276/2014, 30 Ιουλίου 2014

¹⁰ Βλ σελ 4. Ελληνικός Οργανισμός Τυποποίησης (ΕΛΟΤ). Ελληνική προδιαγραφή για τον Αγροτουρισμό, 2003

¹¹ Dia mantis D., *Ecotourism*, Thomson Learning, UK, 2004, passim

αγροτικά συγκροτήματα κατοικίας και αγροτικής δραστηριότητας (αγροτικές φάρμες) σε αντίθεση με τη δομή της ελληνικής υπαίθρου, όπου οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις συνήθως απέχουν από την αγροτική κατοικία (η οποία εντοπίζεται εντός χωριού). Στην ελληνική πραγματικότητα ο αγροτουρισμός συνδέεται κυρίως με τη διαμονή σε κάποιο ξενώνα, που ως επί το πλείστον βρίσκεται σε ένα χωριό (συνήθως ορεινό), ενώ η διαμονή αυτή συνδυάζεται όχι τόσο (όχι συνήθως) με τη συμμετοχή στις αγροτικές ασχολίες (π.χ τρύγος), αλλά κυρίως με καθημερινές ασχολίες (π.χ μαθήματα μαγειρικής) και με τη συμμετοχή στη καθημερινή ζωή εντός του οικισμού (την πλατεία, την εκκλησία, το καφενείο, την ταβέρνα). Ο πρόσφατος ορισμός του 2014 για τον αγροτουρισμό που αναφέραμε θέλει ενοποιημένους χώρους, καταλύματος ή και εστίασης με αυτόν της αγροτικής παραγωγής. Αντιγράφει δηλαδή το Ευρωπαϊκό μοντέλο οργάνωσης του αγροτουρισμού και όχι σε αυτό που χαρακτηρίζει την πλειοψηφία του ελληνικού αγροτικού χώρου. Ωστόσο, με χρηματοδότηση από Ευρωπαϊκά προγράμματα (π.χ Leader) είχαν δημιουργηθεί 'αγροτουριστικοί' ξενώνες κυρίως εντός οικισμών, επιδοτώντας αγρότες, καθώς ο βασικός στόχος ήταν (και είναι) η ενίσχυση του αγροτικού εισοδήματος και η προβολή της αγροτικής ζωής και των τοπικών προϊόντων στους επισκέπτες. Ταυτόχρονα είχαν δημιουργηθεί και κάποιες (πολύ λιγότερες) πραγματικές αγροτουριστικές επιχειρήσεις οι οποίες προσέφεραν και προσφέρουν διαμονή και αγροτικές δραστηριότητες σε αγροκτήματα, πολλές από τις οποίες είναι εξαιρετικές προσπάθειες. Αυτές οι τελευταίες επιχειρήσεις, εκτός από το μεγαλύτερο κόστος και την πολυπλοκότητα στη λειτουργία τους, αντιμετώπιζαν και αντιμετωπίζουν λειτουργικά και θεσμικά ζητήματα καθώς χρειάζονται πολλαπλές ξεχωριστές άδειες για την νόμιμη λειτουργία τους (π.χ για την παραγωγή, μεταποίηση και διάθεση αγροτικών προϊόντων στους φιλοξενούμενους).

Διερευνώντας τα χαρακτηριστικά του αγροτουρισμού και του οικοτουρισμού διακρίνουμε ομοιότητες και οι διαφορές, οι οποίες δεν είναι πάντα διακριτές. Στην πράξη, γίνεται ακόμα πιο δύσκολος ο διαχωρισμός τους καθώς ο οικοτουρίστας δανείζεται υποδομές και υπηρεσίες που χρησιμοποιεί ο αγροτουρίστας και αντίστροφα. Για παράδειγμα, ένας οικοτουρίστας μπορεί διανυκτερεύσει σε αγροτουριστικό κατάλυμα, το οποίο και θα γίνει ορμητήριο για τις εξορμήσεις του στη φύση (η οποία είναι στο επίκεντρο του ταξιδιού του). Ταυτόχρονα και πιθανότητα να ενδιαφερθεί για την καθημερινή ζωή στο χωριό και τις ασχολίες, ενδεχομένως να συμμετάσχει σε κάποια από τις δραστηριότητες που το

κατάλυμα προσφέρει (γνωριμία με κάποιο παραδοσιακό επάγγελμα ή πρακτική), ενώ θα ενισχύσει την τοπική κοινωνία αγοράζοντας για παράδειγμα τοπικά προϊόντα ή/και δοκιμάζοντας την τοπική κουζίνα. Αντίστοιχα, ο αγροτουρίστας ενώ έχει σαν βασικό κίνητρο την επαφή με την αγροτική ζωή, δεν αποκλείεται να ξεφύγει από τα όρια του οικισμού και να έρθει σε επαφή με τη φύση κάνοντας ή όχι δραστηριότητες στη φύση και μαθαίνοντας στοιχεία για το φυσικό περιβάλλον. Συνεπώς, συμμεριζόμαστε την άποψη της Νόβακ¹² και άλλων¹³ και θεωρούμε ότι στην πράξη το ένα είδος συμπληρώνει το άλλο και δημιουργεί ένα αλληλένδετο πακέτο που δεν είναι εύκολο να ορισθεί¹⁴, ειδικά στην ελληνική πραγματικότητα. Παρά τις διαφορές τους λοιπόν, για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας θα αναφερόμαστε και στις δυο μορφές μαζί με τον όρο αγρο-οικοτουρισμός.

Ανάπτυξη αγρο-οικοτουρισμού στην Ελλάδα: πλεονεκτήματα, αδυναμίες, ευκαιρίες και προοπτικές

Στο παρελθόν, στην οικονομική του χώρα, το περιβάλλον αντιμετωπίστηκε για ένα μεγάλο διάστημα μάλλον ουδέτερα, ως υποδοχέας για την ανάπτυξη οικονομικών δραστηριοτήτων¹⁵. Με την εισαγωγή της έννοιας της αειφόρου ή βιώσιμης ανάπτυξης, άρχισε να αναπτύσσεται η πεποίθηση ότι μπορεί να υπάρξει ένα διαφορετικό μέλλον, με μια ανάπτυξη που να σέβεται τον άνθρωπο και το περιβάλλον, ωστόσο τελικά, η πολιτική της διαρκούς οικονομικής ανάπτυξης για ολόκληρο τον πλανήτη παρέμεινε ουσιαστικά άδικτη. Από τη δημοσίευση της έκθεσης Brundtland, το διαφορούμενο και άνευ ουσίας

¹² Βλ. σελ 20. Νόβακ Ζ., *Αειφόρος τουρισμός. Εφαρμογή στα σήματα ποιότητα εναλλακτικού τουρισμού*. Μεταπτυχιακό πρόγραμμα Σπουδών «Έλεγχος ποιότητας και διαχείριση περιβάλλοντος». Διπλωματική εργασία. Επιβλ. Γκέκας Β. Τμήμα μηχανικών περιβάλλοντος. Πολυτεχνείο Κρήτης, 2007.

¹³ Για την αντιμετώπιση του οικοτουρισμού και αγροτουρισμού ως αγροοικοτουρισμό, βλ. ενδεικτικά Ριζοπούλου Β, *Συστήματα ποιότητας στον αγροοικοτουρισμό: η περίπτωση της περιφέρειας της Στερεάς Ελλάδας*, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Βιώσιμη Ανάπτυξη». Αθήνα. Τμήμα Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, 2010. Β) βλ. συνέδριο «Βιολογική Γεωργία και Αγρο-Οικο-Τουρισμός στην Μεσόγειο» που οργάνωσε ο Οργανισμός Ελέγχου και πιστοποίησης Βιολογικών Προϊόντων (ΔΗΩ), 16-18 Σεπτεμβρίου 2011, στη Ζάκυνθο

¹⁴ Νόβακ Ζ ό.π.

¹⁵ Βλ. σελ 398 Κοκκώσης Χ., "Η Περιβαλλοντική Προστασία στις Πολιτικές Αστικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης" στο Γετίμης, Π., Γ. Καυκαλάς, Ν. Μαραβέγιας (επιμ.) *Αστική και Περιφερειακή Ανάπτυξη: Θεωρία – Ανάλυση και Πολιτική*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1994.

σύνθημα «της βιώσιμης ανάπτυξης» έχει κερδίσει έδαφος παγκοσμίως¹⁶ παρά τις τεκμηριωμένες επικριτικές πολλών μελετητών¹⁷.

Η φιλοσοφία του αγρο-οικοτουρισμού, για να έχει νόημα δεν είναι και δεν πρέπει να κρύβει ένα μοντέλο τουριστικής και οικονομικής ανάπτυξης, αλλά να αποτελεί ένα τρόπο αξιοβίωτης ζωής «για την οποία αξίζει κανείς να ζει, να προσπαθεί και να παλεύει»¹⁸. Να αποτελεί ένα μοντέλο ολοκληρωμένης ανάπτυξης, δηλαδή, μιας ταυτόχρονα στον χώρο και στον χρόνο οικονομικής, κοινωνικής, πολιτικής, πολιτισμικής και τεχνικής / τεχνολογικής ανάπτυξης, η οποία τελείται σε διαλεκτική αρμονία και με σεβασμό στον άνθρωπο και το φυσικό και πολιτισμικό του περιβάλλον, μέσα στο οποίο αυτός εντάσσεται ειρηνικά και δημιουργικά, ως οργανικό και αναπόσπαστο μέρος του και όχι ως κυρίαρχος, ιδιοκτήτης ή εκμεταλλευτής του¹⁹. Στον οίκο-αγροτουρισμό, η φιλοξενία, οι περιηγήσεις στη φύση, η σχέση του επισκέπτη με τον πολιτισμό της περιοχής και την τοπική κοινωνία διαθέτουν μια ποιοτική διάσταση, εντελώς διαφορετική από αυτή του μαζικού τουρισμού.

Πλεονεκτήματα

Ο αγροτουρισμός και ο οικοτουρισμός με την τήρηση των βασικών τους αρχών, μπορούν να στηρίξουν τον αγροτικό χώρο και την ελληνική περιφέρεια η οποία τις τελευταίες δεκαετίες συρρικνώνεται παραγωγικά και πληθυσμιακά, καθώς ωφελούν πολλαπλασιαστικά την ανάπτυξη της χώρας σε όλες της τις διαστάσεις (κοινωνία, οικονομία, φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον, τεχνολογία). Καταρχήν, μεγάλο πλεονέκτημα αποτελεί το γεγονός ότι η Ελλάδα διαθέτει μοναδικό φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον (παραδοσιακούς οικισμούς, τοπική γαστρονομία, ήθη, έθιμα, παραδόσεις, Εθνικά Πάρκα κόκ), κατάλληλο σε πολλές περιπτώσεις για αγρο-οικοτουρισμό. Επιπλέον, το μοναδικό γεωμορφολογικό

¹⁶ Perez-Carmona, Alexander, "Growth: A Discussion of the Margins of Economic and Ecological Thought". In Meuleman, Louis, ed. Transgovernance. *Advancing Sustainability Governance*. Heidelberg: Springer. pp. 83–161, 2013.

[doi:10.1007/978-3-642-28009-2_3](https://doi.org/10.1007/978-3-642-28009-2_3). ISBN 9783642280085.

¹⁷ Βλ ενδεικτικά κριτικές: α) Koroneos C. J., and Rokos D., «Sustainable and Integrated Development—A Critical Analysis», *Sustainability*, 4: 141-153, 2012. doi:10.3390/su4010141. β) Hall C.S., «The Myth of Sustainable Development: Personal reflection on Energy, its Relation to Neoclassical Economics and Stanley Jevons». *ASME. J. Energy Resour. Technol.* 2004;126 (2): 85-89. doi: 10.1115/1.1737771. γ) Robinson, J., «Squaring the circle? Some thoughts on the idea of sustainable development», *Ecological Economics* 48(4), 369-384, 2004. δ) Sharpley R., *The Myth of Sustainable Tourism*. Center for Sustainable Development Working Paper Series 2009/2010

¹⁸ Βλ. Ρόκος Δ., *Από τη βιώσιμη ή αιεφόρο στην αξιοβίωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη*, Εκδοτικός Οίκος Α. Α. Λιβάνη, 2003

¹⁹ Ρόκος Δ. ό.π.

ανάγλυφο και η ποικιλομορφία του τοπίου, μπορεί να κρατήσει αμείωτο το ενδιαφέρον του επισκέπτη και να εμπλουτίσει την εμπειρία του ταξιδιού του, ενώ οι κλιματολογικές συνθήκες είναι τέτοιες που ευνοούν τον αγρο-οικοτουρισμό τουρισμό σχεδόν όλο τον χρόνο. Από τις μέχρι τώρα προσπάθειες η χώρα διαθέτει υποδομές, παραδοσιακών καταλυμάτων (και κάποιων πολυλειτουργικών αγροκτημάτων), παραδοσιακών ταβερνών, καταστήματα προώθησης τοπικών προϊόντων, σηματοδοτημένα μονοπάτια, λαογραφικά μουσεία, εταιρείες που κάνουν δραστηριότητες στη φύση, κέντρα ενημέρωσης και πληροφόρησης επισκεπτών για το φυσικό περιβάλλον κόκ, τα οποία στηρίζουν τον αγρο-οικοτουρισμό στις εκάστοτε περιοχές. Επιπλέον, η Ελλάδα μπορεί να παρέχει αυθεντική φιλοξενία, ειδικά στις ορεινές και απομονωμένες περιοχές, όπου η κοινωνία δεν έχει αλλοιωθεί από τη βιομηχανία του μαζικού τουρισμού. Η χώρα επίσης διαθέτει ποικιλία προϊόντων τα οποία μπορεί να είναι ποιοτικά και χαρακτηριστικά ανά περιοχή (για παράδειγμα ΠΟΠ²⁰, ΠΓΕ²¹ και βιολογικά πιστοποιημένα προϊόντα) τα οποία συμπληρώνουν και προσδίδουν ποιοτική και ανταγωνιστική αξία στον αγρο-οικοτουρισμό, αλλά και συνολικά στη γαστρονομική διάσταση του ελληνικού τουρισμού. Πλεονέκτημα επίσης αποτελεί η δομή των σχετικών επιχειρήσεων (και των αγροτικών εκμεταλλεύσεων), που έχουν οικογενειακό χαρακτήρα, στοιχεία σημαντικά για τον αγρο-οικοτουρισμό, για την ενίσχυση της τοπικής κοινωνίας και για την αυθεντική και βιωματική εμπειρία των επισκεπτών.

Τέλος και πολύ σημαντικό είναι ότι η Ελλάδα αποτελεί αναγνωρισμένο προορισμό παγκοσμίως και επομένως με μια διαφοροποίηση και εμπλουτισμό των προσφερόμενων επιλογών που έχει ο επισκέπτης, μπορεί να εισαχθεί και ο αγρο-οικοτουρισμός. Η Ελλάδα δηλαδή φιλοξενεί μεγάλο αριθμό τουριστών ετησίως (εκτίμηση ότι οι τουρίστες θα φτάσουν τα 28 εκατομμύρια το 2017²²) και εναπόκειται σε στοχευμένες πολιτικές για το τί επιπλέον θα τους προτείνουμε να δοκιμάσουν.

Αδυναμίες

Το οδικό δίκτυο σε ορισμένες περιοχές είναι ανεπαρκές και κακοσυντηρημένο, συχνά χωρίς σήμανση, δυσχεραίνοντας τη ζωή των κατοίκων και τις μετακινήσεις των επισκεπτών.

²⁰ Προστατευόμενης Ονομασίας Προέλευσης

²¹ Προστατευόμενη Γεωγραφική Ένδειξη

²² Δελτίο Τύπου ΣΕΤΕ, ITB Berlin, 7 Νοεμβρίου 2016

Υπάρχουν επίσης ορατές και σημαντικές ελλείψεις βασικών κοινωνικών υποδομών και υπηρεσιών (ιατρείο, σχολείο, φαρμακείο, τράπεζες κόν). Στην ελληνική ύπαιθρο επίσης, παρατηρείται έλλειψη νέων και ο τοπικός πληθυσμός χαρακτηρίζεται από τη μη επιχειρηματική του διάθεση και το χαμηλό μορφωτικό του επίπεδο, ειδικά στις ορεινές και απομακρυσμένες περιοχές. Οι τοπικές κοινωνίες δεν έχουν συνειδητοποιήσει την αξία του αγρο-οικοτουρισμού, ενώ απουσιάζει ένα συλλογικό όραμα για την ανάπτυξη της περιοχής τους.

Ταυτόχρονα σε πολλές περιπτώσεις οι αποστάσεις από τα αεροδρόμια είναι μεγάλες (χρόνος και κόστος μετακίνησης), την ώρα που έτσι και αλλιώς η αεροπορική σύνδεση της Ελλάδας θεωρείται ακριβή και μη ανταγωνιστική για τους επισκέπτες του εξωτερικού και σε πολλές περιπτώσεις έντονα εποχική. Το θεσμικό πλαίσιο του αγροτουρισμού έχει κενά όπως και του οικοτουρισμού²³. Την ίδια ώρα υπάρχουν κενά και στο θεσμικό πλαίσιο και για τη διεξαγωγή δραστηριοτήτων στη φύση (π.χ για την ασφάλεια επισκεπτών). Ταυτόχρονα, απουσία ελεγκτικών μηχανισμών, μικρά καταλύματα και επιχειρήσεις λειτουργούν παράνομα, υποβιβάζοντας την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών ενώ φέρνουν σε δυσμενή και άδικη θέση αυτούς που λειτουργούν σύμφωνα με τις προδιαγραφές, τους σχετικούς νόμους και που τακτοποιούν τις φορολογικές τους υποχρεώσεις. Ενώ με προηγούμενα προγράμματα είχαν δημιουργηθεί πλήθος «αγροτουριστικών» καταλυμάτων, λίγα από αυτά προσφέρουν κάτι παραπάνω από έναν ύπνο σε ένα παραδοσιακό κατάλυμα. Επιπρόσθετα για τον αγρο-οικοτουρισμό δεν υπάρχουν στατιστικά στοιχεία των σχετικών υποδομών, των προσφερόμενων υπηρεσιών και δραστηριοτήτων, αλλά ούτε των επισκεπτών (συνολικά ή ανά περιοχή). Έτσι, όχι μόνο είναι προβληματικός ο όποιος σχεδιασμός για το μέλλον του αγρο-οικοτουρισμού, αλλά δυσχεραίνεται η οργάνωση, η δικτύωση και η ενιαία προβολή του. Οι αδυναμίες της χώρας ενισχύονται από την δυσκολία δημιουργίας συνεργασιών μεταξύ του τοπικού πληθυσμού και επιχειρήσεων, όσο και μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων φορέων (από το τοπικό, στο περιφερειακό και στο εθνικό επίπεδο). Μεγάλες ξενοδοχειακές μονάδες και καθιερωμένοι προορισμοί του ήλιου και της θάλασσας, δρουν τελικά ανταγωνιστικά και δεν αφήνουν 'χώρο' και κονδύλια προβολής στις μικρές και διάσπαρτες αγρο-οικοτουριστικές μονάδες

²³ αφού οι Φορείς Διαχείρισης των Προστατευόμενων Περιοχών, οι οποίες πρέπει να θεωρούνται ο πυρήνας του οικοτουρισμού, δεν στηρίζονται.

και προορισμούς να αναδειχθούν και να αναπτυχθούν. Ο αγρο-οικοτουρισμός έως τώρα απευθυνόταν σε επισκέπτες του εσωτερικού, (εκτός από μεμονωμένα παραδείγματα καταλυμάτων και υπηρεσιών που έχουν ανοιχτεί στις αγορές του εξωτερικού) και αυτή η απουσία αλλοδαπών επισκεπτών σε συνδυασμό με την εσωτερική κρίση, οδήγησε σε δυσμενή κατάσταση τους εμπλεκόμενους με τον αγρο-οικοτουρισμό. Απουσιάζει λοιπόν η προβολή και προώθηση αγρο-οικοτουριστικών προορισμών στο εξωτερικό. Παρόλα αυτά, η επισκεψιμότητα και η όποια ζήτηση έχει και στην περίπτωση του αγρο-οικοτουρισμού εποχικότητα. Τέλος, η μικρή κλίμακα των επιχειρήσεων και η οικογενειακή τους δομή δυσχεραίνει την αντιμετώπιση καταστάσεων όπως αυτή της κρίσης που διανύουμε ή τον ανταγωνισμό, καθώς λόγω της οικονομίας κλίμακας υπάρχουν πολύ στενά περιθώρια βελτίωσης υπηρεσιών και μείωσης των τιμών των παρεχόμενων υπηρεσιών σε σχέση με άλλες μορφές τουρισμού.

Ευκαιρίες

Την ίδια ώρα, στις ευκαιρίες ανάπτυξης αγροτουρισμού και οικοτουρισμού ξεχωρίζει η παγκόσμια τάση τους, που δείχνει αύξηση των επισκεπτών αυτών των μορφών τουρισμού, δίνοντας νέες προοπτικές στη χώρα μας με την προϋπόθεση ότι αυτή θα ανοιχτεί σε αγορές του εξωτερικού. Επιπλέον, τυχόν αύξηση του αγρο-οικοτουρισμού, θα οδηγήσει σε αύξηση της ζήτησης για τοπικά προϊόντα, ενισχύοντας την πρωτογενή παραγωγή και δίνοντας την ευκαιρία για τη διασύνδεση του πρωτογενή, δευτερογενή και τριτογενή τομέα, αλλά και στη δημιουργία δικτύων και συνεργασιών σε τοπικό, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο. Η ανάπτυξη αυτών των μορφών τουρισμού δύναται να χρηματοδοτηθεί μέσω Εθνικών και Ευρωπαϊκών Προγραμμάτων (υπό προϋποθέσεις) παρέχοντας στήριξη στους τοπικούς εμπλεκόμενους μικρούς 'επιχειρηματίες'. Ταυτόχρονα, δημιουργείται η ανάγκη ψηφιακής προβολής και ψηφιακού εντοπισμού των επιχειρήσεων, δραστηριοτήτων και αξιοθέατων της περιοχής και λόγω της ζήτησης των επισκεπτών για τεχνολογικές εφαρμογές, δημιουργείται μια πίεση ώστε να αναπτυχθεί η τεχνολογία της πληροφορικής στις περιοχές αυτές (και να αρθεί η ψηφιακή απομόνωση που χαρακτηρίζει για παράδειγμα τις απομακρυσμένες περιοχές/προορισμούς).

Ο τουρισμός συμμετέχει κατά 18,5% στο ΑΕΠ της Ελλάδας, με το 23,1% των απασχολούμενων να εργάζονται στον τουρισμό, ενώ ως χώρα κατέχει ένα μερίδιο της τάξης

του 2% της παγκόσμιας τουριστικής αγοράς²⁴. Ο εδραιωμένος αυτός τουρισμός, είναι κυρίως του “Ηλίου και της Θάλασσας” και επομένως εάν εμπλουτιστεί με εναλλακτικές και θεματικές μορφές τουρισμού, όπως ο αγρο-οικοτουρισμός, θα διαφοροποιηθεί και θα αποκτήσει ξεχωριστή ταυτότητα και αξία, ενώ ταυτόχρονα θα συμβάλει στην επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου, στην ενίσχυση των λιγότερων αναπτυγμένων τουριστικά περιοχών και στη αξιοποίηση τουριστικών πόρων που βρίσκονται σε αργούν το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου²⁵.

Απειλές

Ευαίσθητες περιοχές με ιδιαίτερη περιβαλλοντική ή/και πολιτισμική αξία δεν θα πρέπει να αποτελέσουν τόπους τουριστικής ανάπτυξης εάν δεν έχει προηγηθεί προσεκτικός σχεδιασμός, καθώς η όποια αλλαγή στο ολικό περιβάλλον ενδεχομένως να είναι μη αντιστρέψιμη και ένα κομμάτι του φυσικού (ή/και του πολιτισμικού) πλούτου κινδυνεύει να χαθεί για πάντα. Αλλά ακόμα και σχεδιασμός να έχει γίνει, μπορεί να υπάρξει αδυναμία διαχείρισης και προστασίας της υπό τουριστική ανάπτυξη περιοχής.

Το να εδραιωθεί ένας προορισμός στον τουριστικό χάρτη μιας χώρας και να αναγνωριστεί σε ευρωπαϊκό επίπεδο απαιτεί διαρκή προσπάθεια. Ο ανταγωνισμός με εδραιωμένους αγρο-οικοτουριστικούς προορισμούς του εξωτερικού (π.χ Αυστρία), αλλά και ο εσωτερικός ανταγωνισμός με μεγάλα ξενοδοχεία, μπορεί να δυσκολέψει ακόμα περισσότερο την προσπάθεια. Στην χώρα μας επίσης, η έλλειψη περιφερειακών σχεδίων, έργων και κονδυλίων για βελτίωση κοινωνικών υποδομών και υπηρεσιών σε δυνητικούς προορισμούς δημιουργεί δυσκολίες πρωτίστως στους ίδιους τους κατοίκους, αλλά και στους επισκέπτες (οδικό δίκτυο, κτλ). Η αδυναμία κατάλληλης πολιτικής βούλησης, η αργή διαδικασία νομοθέτησης και εφαρμογής της νομοθεσίας και η απουσία ελέγχων υποσκάπτουν την ανάπτυξη. Στις ημέρες μας, απουσία ενός Ειδικού Πλαισίου Χωροταξικού Σχεδίου για τον Τουρισμό και την Αειφόρο Ανάπτυξη, ο κίνδυνος για υποβάθμιση του περιβάλλοντος από διάφορα αίτια συνεχίζει να είναι ορατός, ενώ όπου έχει συντελεστεί υποβάθμιση, αυτή αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για την ανάπτυξη ποιοτικού αγρο-οικοτουρισμού

²⁴ Στοιχεία για το 2015, Σύνδεσμος Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων (ΣΕΤΕ), Βασικά μεγέθη του Ελληνικού Τουρισμού για το 2015. www.sete.gr

²⁵ Βλ. σελ 26. Βαληνάκης Γ., Καζάκος Π., Μαραβέγιας Ν., *Η έξοδος από την κρίση: Εφαρμόσιμες εναλλακτικές προτάσεις*. Ευρωπαϊκό Κέντρο Αριστείας Jean Monnet, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα, 2014

(άναρχη δόμηση, σκουπίδια, πυρκαγιές κτλ). Ταυτόχρονα, το διαρκώς μεταβαλλόμενο φορολογικό πλαίσιο²⁶, απειλεί κάθε σχεδιασμό και μπορεί να οδηγήσει στην αποτυχία την κάθε προσπάθεια. Επίσης²⁷, παρά τις συνεχείς επισημάνσεις για το πρόβλημα της εποχικότητας, το ζήτημα εξακολουθεί να παραμένει προσκρούοντας σε σειρά πρακτικών προβλημάτων (έλλειψη κατευθείαν πτήσεων τους «δύσκολους» μήνες, έλλειψη κινήτρων, υποδομές θερινού χαρακτήρα, διεθνής ανταγωνισμός κλπ) και γενικότερα στην αδυναμία οργανωμένου σχεδιασμού με στόχο την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου. Η συγκεκριμένη τάση εποχικότητας, συμπαρασύρει κυρίως περιοχές που είναι τουριστικές, αλλά διαθέτουν και υποδομές και ενδιαφέρον για αγρο-οικοτουριστικές επισκέψεις (για παράδειγμα, η εποχικότητα των επισκέψεων στο Φαράγγι της Σαμαριάς). Άλλες περιοχές, έχουν χειμερινή εποχικότητα, αυτή των χειμωνιάτικων Σαββατοκύριακων, αργιών και των Χριστουγέννων (για παράδειγμα περιοχές κοντά σε χιονοδρομικά κέντρα), με παραπλήσιες επιπτώσεις στην λειτουργία των επιχειρήσεων και στη φέρουσα ικανότητα της περιοχής (περιβαλλοντική, κοινωνική, πολιτισμική και ψυχολογική χωρητικότητα).

Προτάσεις

Κάθε περιοχή έχει τα δικά της ιδιαίτερα φυσικά, πολιτισμικά, κοινωνικά, οικονομικά, γεωγραφικά χαρακτηριστικά. Σε πολλές περιπτώσεις μπορεί να είναι αξιόλογη χωρίς αυτό να σημαίνει αυτόματα ότι μπορεί να αναπτυχθεί αγρο- ή/και οικοτουριστικά: θα πρέπει η κάθε περιοχή να εξεταστεί κατά περίπτωση. Δεν μπορεί για παράδειγμα ένας εγκαταλειμμένος παραδοσιακός οικισμός, όσο μοναδικός και να είναι, να γίνει αγροτουριστικός προορισμός. Θα έπρεπε να υπήρχε τοπικός πληθυσμός, ενεργός που θα ήθελε να συμμετάσχει σε ένα τέτοιο μοντέλο ανάπτυξης. Όχι μόνο για να είναι αυθεντική η εμπειρία και η φιλοξενία, αλλά και γιατί για να έχει νόημα η τέτοιου είδους τουριστική ανάπτυξη, θα πρέπει να έχει ως επίκεντρο τον τοπικό πληθυσμό. Σε αντίθετη περίπτωση, ο

²⁶ Ενδεικτικά: η αύξηση της φορολογίας και η αύξηση τα των τιμών καυσίμων, έχουν οδηγήσει σε απόγνωση πολλές μικρές επιχειρήσεις όχι μόνο γιατί αυξήθηκαν τα λειτουργικά τους έξοδα (των συχνά ορεινών επιχειρήσεων, με μεγάλες ανάγκες σε πετρέλαιο θέρμανσης), αλλά αυξήθηκε και το κόστος μετακίνησης των επισκεπτών, δημιουργώντας συνολικά ένα ακριβότερο προσφερόμενο προϊόν.

²⁷ Βλ. σελ 23. Βαληνάκης Γ., Καζάκος Π., Μαραβέγιας Ν., *Η έξοδος από την κρίση: Εφαρμοσμένες εναλλακτικές προτάσεις*. Ευρωπαϊκό Κέντρο Αριστείας Jean Monnet, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα, 2014

τουρισμός μπορεί να μετατρέψει ένα τόπο σε ένα «ζωντανό μουσείο» που θα λειτουργεί μόνο κατά τις περιόδους της υψηλής τουριστικής κίνησης²⁸. Ο τουρισμός τότε δεν θα πρέπει να θεωρηθεί σε καμία περίπτωση αγροτουρισμός (ή οικοτουρισμός)²⁹, αλλά ως μια άλλη μορφή τουρισμού.

Το σίγουρο είναι ότι δεν θα πρέπει να σταθούμε μόνο στην εσωτερική αγορά, καθώς είναι αβέβαιη λόγω της οικονομικής κρίσης, αλλά και της κουλτούρας τους Έλληνα³⁰. Ο αγρο-οικοτουρισμός, (και όχι η απλή διαμονή σε ένα παραδοσιακό ξενώνα για σαββατοκύριακο), οι βιωματικές εμπειρίες και η συμμετοχή σε παραδοσιακές δραστηριότητες, η εκπαίδευση και ενημέρωση για το φυσικό περιβάλλον, δεν είναι στην λίστα των προτιμήσεων των περισσότερων Ελλήνων. Θεωρούμε ότι η Ελλάδα θα πρέπει να απευθυνθεί σε αγορές του εξωτερικού αν θέλει να χτίσει γερές βάσεις για τη συγκράτηση και στήριξη των κατοίκων της υπαίθρου και για όφελος του ολικού περιβάλλοντος μέσω του αγρο-οικοτουρισμού.

Ανάμεσα στους πολλούς εμπλεκόμενους στο σχεδιασμό και εφαρμογή μιας αγρο-οικοτουριστικής ανάπτυξης ξεχωρίζουν³¹ οι ρόλοι του κράτους, της τοπικής κοινωνίας και των επισκεπτών.

Κράτος

Ο αγροτουρισμός ή/και ο οικοτουρισμός δεν έχει νόημα να εφαρμοστούν μεμονωμένα, αλλά πρέπει να ενταχτούν σε ένα ευρύτερο σχέδιο ολοκληρωμένης ανάπτυξης μιας περιοχής. Για τον απλούστατο λόγο ότι για να λειτουργήσουν σωστά απαιτείται τοπικός πληθυσμός και ο τοπικός πληθυσμός για να παραμείνει σε μια περιοχή της υπαίθρου, χρειάζεται βασικές υποδομές και υπηρεσίες. Επομένως, εάν το κράτος δεν δώσει την απαραίτητη στήριξη στις περιφέρειες, τότε κάθε προσπάθεια θα μένει μετέωρη και

²⁸ Βλ. σελ 40. Υπουργείο Ανάπτυξης, ΕΟΤ, *Σχεδιασμός Δράσεων Πιλοτικού Χαρακτήρα για την Ανάπτυξη του Οικολογικού Τουρισμού*, WWF, 2000.

²⁹ Όπως συχνά σε τέτοιες (ή και άλλες περιπτώσεις) προβάλλεται, είτε από άγνοια της έννοιας, είτε εσκεμμένα για διαφημιστικούς και εμπορικούς λόγους καθώς ο αγροτουρισμός και οικοτουρισμός «πουλάνε». Όταν το επίκεντρο της ανάπτυξης είναι το οικονομικό όφελος για τρίτους και παύει να είναι στο επίκεντρο η τοπική κοινωνία και το ολικό περιβάλλον τότε δεν μπορούμε να μιλάμε για οικοτουρισμό και αγροτουρισμό, αλλά για μια άλλη μορφή τουρισμού.

³⁰ Ίσως κάποιοι να νοιώθουν τις παραδόσεις και τις βιωματικές εμπειρίες που προσφέρει ο αγρο-οικοτουρισμός στην Ελλάδα πολύ οικίες και καθόλου εξωτικές για να τις επιλέξουν.

³¹ Σε πολλές περιπτώσεις σημαντικότατο ρόλο μπορεί να διαδραματίσουν κάποιοι τοπικοί σύλλογοι, συνεταιρισμοί ή Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις κά βλ. σελ 11, DoIoglou N., Katsoni V., *Ecotourism in Protected Areas, a literature review*. ECOCLUB.com Ecotourism Paper Series, Nr. 38, March 2016

αβέβαιη και θα εναπόκειται στους ηρωισμούς και στην φιλοπατρία των εναπομεινάντων (έως πότε;) κατοίκων.

Πριν από 12 περίπου χρόνια στο master plan του Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού για τον οικοτουρισμό στην Ελλάδα διατυπώθηκε η αντίληψη ότι ο οικοτουρισμός στην Ελλάδα εκτός από αυτόνομη τουριστική δραστηριότητα θα πρέπει να αντιμετωπιστεί κυρίως ως συστατικό στοιχείο των άλλων βασικών μορφών τουρισμού και συγκεκριμένα α) του εναλλακτικού τουρισμού της υπαίθρου β) του παραθεριστικού (μαζικού) τουρισμού, εμπλουτίζοντας τις μορφές αυτές του τουρισμού και καθιστώντας τις πιο ανταγωνιστικές στη διεθνή αγορά³². Αυτό δεν επιτεύχθηκε και ο οικοτουρισμός (και ο αγροτουρισμός) δεν κατόρθωσε να μπει ορατά στη διεθνή αγορά έστω, με αυτόν τον συνεπικουρικό τρόπο. Στην ίδια κατεύθυνση, θα συμφωνήσουμε με την άποψη που προτάθηκε στο πρόσφατο³³ συνέδριο του Συνδέσμου Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων στο να αποτελέσουν (ο οικοτουρισμός και ο αγροτουρισμός) συμπληρωματικές μορφές οι οποίες θα ενισχύουν τον κλασικό τουρισμό «ήλιος και θάλασσας», καθώς και τον οδικό τουρισμό.

Προαπαιτούμενο όμως θα πρέπει να είναι η ολοκλήρωση και εμπλουτισμός του κατάλληλου θεσμικού πλαισίου για την ίδρυση και λειτουργία αγροτουριστικών καταλυμάτων και των επιχειρήσεων που προσφέρουν εκπαιδευτικές, ψυχαγωγικές και αθλητικές δραστηριότητες στη φύση και η ενίσχυση του ρόλου και της χρηματοδότησης των φορέων διαχείρισης Προστατευόμενων Περιοχών.

Στο πλαίσιο της περιφερειακής πολιτικής θα πρέπει να υπάρξει ενημέρωση των τοπικών κοινωνιών για τα πλεονεκτήματα του αγρο-οικοτουρισμού και η διαρκής στήριξη τους εάν και εφόσον επιλέξουν έναν τέτοιο δρόμο ανάπτυξης. Προγράμματα χρηματοδοτήσεων δύναται να στηρίξουν τις προσπάθειες τους, ενώ ειδική φορολόγηση, θα βοηθούσε ειδικά της γεωγραφικά απομονωμένες περιοχές να μειώσουν τα αυξημένα κόστη διαβίωσης, αλλά και λειτουργίας των επιχειρήσεων. Η οργάνωση της συλλογής στατιστικών στοιχείων επισκεπτών, αλλά και της καταγραφής των υποδομών μπορεί να βοηθήσει ουσιαστικά στον σχεδιασμό, στον εντοπισμό των προβλημάτων, στην βελτίωση απαραίτητων υποδομών και στην οργανωμένη προβολή προορισμών στο εξωτερικό. Όσον αφορά τον εσωτερικό

³² Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού, Υπουργείο Ανάπτυξης, *Εθνικός σχεδιασμός για την οργάνωση και ανάπτυξη του οικοτουρισμού*. Αγροτουριστική Α.Ε 2004

³³ ΣΕΤΕ, *Ελληνικός Τουρισμός: νέα δεδομένα και μελλοντικές προκλήσεις*. Οκτώβριος 2016.

τουρισμό, θα μπορούσε να δοθεί για παράδειγμα, ένα bonus επιπλέον ημερών στα προγράμματα κοινωνικού τουρισμού ή σε εργαζόμενους του δημοσίου για όσους επιλέξουν αγρο-οικοτουριστικούς προορισμούς στην ελληνική ύπαιθρο³⁴.

Τοπική κοινωνία

Ο τοπικός πληθυσμός θα πρέπει να αποφασίσει το μέλλον της περιοχής του, τους τομείς των δραστηριοτήτων που θέλει να ασκεί και να το συντηρούν, και αν και εφόσον ο οικοτουρισμός/αγροτουρισμός είναι μια από τις κατευθύνσεις που επιλέξει τότε να ενεργοποιηθεί μια διαδικασία εκ των κάτω ανάπτυξης προς αυτή την κατεύθυνση. Για να επιτευχθεί αυτό η τοπική κοινωνία θα χρειαστεί υποστήριξη σε όλα τα στάδια της διαδικασίας, με διαρκή ενημέρωση, εκπαίδευση και συμβουλευτική βοήθεια. Η προστασία και η διατήρηση του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος της περιοχής θα πρέπει να γίνει συνειδητή επιλογή των κατοίκων. Ταυτόχρονα, απαραίτητο είναι να υπάρξουν *αλλαγές συμπεριφορών και νοοτροπίας και κυρίως μια νέα «κουλτούρα» συνεργασίας*³⁵ ώστε να δημιουργηθούν συλλογικότητες, δίκτυα και συνεργασίες με κοινό στόχο και όραμα για την ανάπτυξη της περιοχής. Μέσα από αυτή τη διαδικασία θα πρέπει να παροτρυνθεί η ενεργοποίηση για συμμετοχικότητα στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και στον συν-σχεδιασμό προτάσεων για τον οικο-αγροτουρισμό της περιοχής τους.

Επισκέπτες

Για να έχει νόημα το εγχείρημα ανάπτυξης οικοτουρισμού και αγροτουρισμού σε μια περιοχή, θα πρέπει να υπάρχει ένας ικανός αριθμός επισκεπτών, ο οποίος να αντιλαμβάνεται την αξία μιας τέτοιας ανάπτυξης, να τον ενδιαφέρει η εμπειρία που προσφέρουν οι μορφές αυτές τουρισμού και να έχει την οικονομική δυνατότητα, τον χρόνο και τη διάθεση να επιλέξει τέτοιου είδους διακοπές. Ο Έλληνας πολίτης, ο οποίος τα προηγούμενα χρόνια στήριξε τον τουρισμό της υπαίθρου και τα πρώτα βήματα του αγρο-οικοτουρισμού, δεν μπορεί να στηρίξει- τουλάχιστον στο ίδιο βαθμό- λόγω της οικονομικής κρίσης αυτές τις μορφές τουρισμού. Θα πρέπει λοιπόν να αναζητήσουμε δυνητικούς επισκέπτες με αντίστοιχα ειδικά ενδιαφέροντα και από το εξωτερικό. Οι επισκέπτες Έλληνες

³⁴ ή όταν το ταξίδι πραγματοποιείται σε δημοφιλείς προορισμούς άλλης μορφής τουρισμού (π.χ ήλιος και θάλασσα) εκτός εποχής έντονης τουριστικής κίνησης.

³⁵ Βλ. σελ 223. Μπεράτος Η, Ψαλτόπουλος Δ., «Ο ρόλος της περιβαλλοντικής πολιτικής και σχεδιασμού στην ανάπτυξη της υπαίθρου». Στο *Περιβάλλον και Ανάπτυξης Υπαίθρου*, (Επιμ. Μπεράτος Η, Ψαλτόπουλος Δ.), εκδόσεις Θεμέλιο, 2002

και ξένοι, θα πρέπει να ενημερώνονται για το ολικό περιβάλλον της περιοχής και την σημασία στήριξης του τοπικού πληθυσμού, να αναζητούν και να επιβραβεύουν ποιοτικές υπηρεσίες, να τους διακρίνει η φιλοπεριβαλλοντική τους συμπεριφορά και να επιλέγουν ταξίδια εκτός τουριστικής περιόδου. Με αυτόν τον τρόπο, θα έχουν συμβάλει στην ενδυνάμωση του συγκεκριμένου τουριστικού προϊόντος και στην τοπική ανάπτυξη που τόσο ανάγκη έχει η ελληνική ύπαιθρος και ο αγροτικός χώρος.

Συμπεράσματα

Για την ανάπτυξη του αγρο-οικοτουρισμού, για μια ανάπτυξη που να έχει νόημα, απαιτούνται ενεργοί πολίτες, με όρεξη, μεράκι και αγάπη για τον τόπο τους. Απαιτούνται νέοι. Καταλήγουμε λοιπόν στο ότι βασικό προαπαιτούμενο για να έχει μέλλον η όποια τοπική προσπάθεια, είναι η πολιτική βούληση για την στήριξη και την εφαρμογή ενός περιφερειακού σχεδίου ανάπτυξης. Χωρίς δημιουργία και λειτουργία βασικών υποδομών και υπηρεσιών (π.χ σχολείων), ο πληθυσμός του αγροτικού χώρου θα συνεχίσει να εγκαταλείπει την ύπαιθρο, με ό,τι αυτό συνεπάγεται συνολικά για το μέλλον της χώρας. Επίσης, απαιτείται εξωστρέφεια των αγρο-οικοτουριστικών μικρών επιχειρήσεων και προβολή των προορισμών σε αγορές του εξωτερικού. Χρειάζεται συλλογική προσπάθεια, συνεργασίες, ενθάρρυνση και στήριξη των προσπαθειών και δημιουργία συλλογικοτήτων και δικτύων με κοινό όραμα. Ο εδραιωμένος τουρισμός του ηλίου και της θάλασσας, θα πρέπει να υποβοηθήσει τον αγρο-οικοτουρισμό, «να τον πάρει από το χέρι» θα λέγαμε και «να τον δείξει» στους επισκέπτες προτείνοντας τους μικρές εξορμήσεις 1-3 ημερών. Με αυτό τον τρόπο δεν θα έχει βοηθήσει μόνο ένα μεγάλο κομμάτι της χώρας που το έχει ανάγκη, αλλά θα έχει εμπλουτίσει το ίδιο του το τουριστικό πακέτο με κάτι αυθεντικό και άξιο εμπειρίας, σύμφωνα με τις νέες τάσεις της διεθνούς αγοράς.

Βιβλιογραφία

Βαληνάκης Γ., Καζάκος Π., Μαραβέγιας Ν., *Η έξοδος από την κρίση: Εφαρμόσιμες εναλλακτικές προτάσεις*. Ευρωπαϊκό Κέντρο Αριστείας Jean Monnet, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα, 2014

Εθνικό Τυπογραφείο, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, Αρ.155, Τεύχος πρώτο. Νόμος 4276/2014, 30 Ιουλίου 2014

Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού, Υπουργείο Ανάπτυξης, *Εθνικός σχεδιασμός για την οργάνωση και ανάπτυξη του οικοτουρισμού*. Αγροτουριστική Α.Ε, 2004

Ελληνικός Οργανισμός Τυποποίησης (ΕΛΟΤ). *Ελληνική προδιαγραφή για τον Αγροτουρισμό*, Αθήνα, 2003

Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού, Υπουργείο Ανάπτυξης, *Σχεδιασμός Δράσεων Πιλοτικού Χαρακτήρα για την Ανάπτυξη του Οικολογικού Τουρισμού*, WWF, 2000.

Κοκκώσης Χ., «Η Περιβαλλοντική Προστασία στις Πολιτικές Αστικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης» στο Γετίμης, Π., Γ. Καυκαλάς, Ν. Μαραβέγιας (επιμ.) *Αστική και Περιφερειακή Ανάπτυξη: Θεωρία – Ανάλυση και Πολιτική*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1994.

Μπιεράτος Η., Ψαλτόπουλος Δ., «Ο ρόλος της περιβαλλοντικής πολιτικής και σχεδιασμού στην ανάπτυξη της υπαίθρου». Στο *Περιβάλλον και Ανάπτυξη Υπαίθρου*, Επιμ. Μπιεράτος Η, Ψαλτόπουλος Δ., εκδόσεις Θεμέλιο, 2002

Νόβας Ζ., *Αειφόρος τουρισμός. Εφαρμογή στα σήματα ποιότητα εναλλακτικού τουρισμού*. Μεταπτυχιακό πρόγραμμα Σπουδών «Ελεγχος ποιότητας και διαχείριση περιβάλλοντος». Διπλωματική εργασία. Επιβλ. Γκέκας Β. Τμήμα μηχανικών περιβάλλοντος. Πολυτεχνείο Κρήτης, 2007.

Ριζοπούλου Β, *Συστήματα ποιότητας στον αγροοικοτουρισμό: η περίπτωση της περιφέρειας της Στερεάς Ελλάδας*, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Βιώσιμη Ανάπτυξη». Αθήνα. Τμήμα Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, 2010.

Ρόκος Δ., *Από τη βιώσιμη ή αειφόρο στην αξιολογημένη ολοκληρωμένη ανάπτυξη*, Εκδοτικός Οίκος Α. Α. Λιβάνη, 2003

ΣΕΤΕ, *Ελληνικός Τουρισμός: νέα δεδομένα και μελλοντικές προσκλήσεις*. Οκτώβριος 2016

Ceballos-Lascurain H., *Tourism, ecotourism, and protected areas: The state of nature-based tourism around the world and guidelines for its development*. Gland, Switzerland, and Cambridge, UK: IUCN in collaboration with the Commission of European Communities (pp. xiv + 301), 1996 doi: 10.2305/IUCN.CH.1996.7.en

Diamantis D., *Ecotourism*, Thomson Learning, UK, 2004

Dologlou N., Katsoni V., *Ecotourism in Protected Areas, a literature review*. ECOCLUB.com Ecotourism Paper Series, Nr. 38, March 2016

Fennell D.A., A Content Analysis of Ecotourism Definitions. *Current Issues in Tourism* 4(5): 403-421, 2001. doi:10.1080/13683500108667896

Hall C.S., «The Myth of Sustainable Development: Personal reflection on Energy, its Relation to Neoclassical Economics and Stanley Jevons». *ASME. J. Energy Resour. Technol.* 2004;126 (2): 85-89. doi: 10.1115/1.1737771

Koroneos C. J., and Rokos D., «Sustainable and Integrated Development—A Critical Analysis», *Sustainability*, 4: 141-153, 2012. doi:10.3390/su4010141

Perez-Carmona A., «Growth: A Discussion of the Margins of Economic and Ecological Thought», in Meuleman, Louis, ed. *Transgovernance. Advancing Sustainability Governance*. Heidelberg: Springer. pp. 83–161, 2013. doi:10.1007/978-3-642-28009-2_3.

Robinson, J., «Squaring the circle? Some thoughts on the idea of sustainable development», *Ecological Economics* 48(4), 369-384, 2004

Sharpley R., *The Myth of Sustainable Tourism*. Center for Sustainable Development Working Paper Series 2009/2010

Simmons D, G., *Eco-tourism: product or process?* Paper presented to the Manaaki Whenua (Cherishing the Land) Conference, Landcare Crown Research Institute, Te Papa, Wellington, 21 April, 1999

Ziffer K.A., *Ecotourism: The Uneasy Alliance*. Working Paper No. 1, Washington, DC: Conservation International, 1989

Διαδικτυακές πηγές

Οργανισμός Ελέγχου και πιστοποίησης Βιολογικών Προϊόντων (ΔΗΩ), συνέδριο «Βιολογική Γεωργία και Αγρο-Οικο-Τουρισμός στην Μεσόγειο», Ζάκυνθος 16-18 Σεπτεμβρίου 2011, διαθέσιμο στο newsletter <http://www.dionet.gr/gallery/newsletter/16.pdf>

Association of British Travel Agents (ABTA), 2015 <https://abta.com/about-us/press/abta-travel-trends-report-2015-reveals-destinations-to-watch>

National Tour Association (NTA), *Agritourism Market: Reference Guide*. August 2016, διαθέσιμο στο: <http://ntaonline.com/app/uploads/2016/08/Agritourism-Travel-Guide-2016.pdf>.

Rainforest Alliance: <http://www.rainforest-alliance.org/>

Statista, *Tourist Activities Preferred by Canadians When Vacationing in Europe 2015*, διαθέσιμο στο <http://www.statista.com/statistics/439062/tourist-activities-preferred-by-canadians-in-europe>.

The International Ecotourism Society (TIES), 2015. <http://www.ecotourism.org/>